

VERITAS

ÉVKÖNYV

2016

ANNUAL JAHRBUCH

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	7
Hermann Róbert: Egy kosár szőlő őfelségének – Görgei Artúr és I. Ferenc József	9
Anka László: Wlassics Gyula kultuszminiszter 1898. évi kongruatörvénye	29
Schwarzwölder Ádám: Az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodás kérdése és az 1901-es „tisztá” választások	47
Gali Máté: Berzeviczy Albert a zsidókérdésről és a numerus claususról	65
Büky Orsolya: Család, Identitás, Politika. Hóman Bálint politikai értékválasztásainak gyökerei	87
Kovács Kálmán Árpád: Hódmezővásárhely reformátusai és a Nagy Háború. A lelkesedéstől a kijózanodásig? (1914. június – 1916. január)	109
Ligeti Dávid: „Ausztriának nemcsak magtára, hanem kaszárnyája is vagyunk!” A Bruszilov-offenzíva magyarországi következményei 1916-ban	129
Dévavári Zoltán: „Elindult a birnámi erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923–1925.	147
Hollósi Gábor: Az 1920-as évek csehszlovák választójoga az egykorú magyar szakirodalom és választójog tükrében	167
Veszprémy László Bernát: A másik Lendvai. Lendvai István publicisztikája 1936 és 1944 között	185
Orosz László: „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.” Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés.	205

Joó András: Árnyak a Teleki-ködben. A tragikus sorsú miniszterelnök politikai öröksége és a háborús kiútkeresés későbbi mozzanatai (1941–1943)	227
Zinner Tibor: Egy el nem küldött levél, és ami előtte történt s utána következett...	249
Kiss Dávid: A magyar sport sikerei 1945 és 1956 között – különös tekintettel a londoni és a helsinki olimpiára	271
Farkas Judit Antónia: „Elmondták cikkeikben, amit elmondhattak, a többit elhallgatták.” Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc a Budapestről tudósító olasz kommunista újságírók szemével	291
Rácz János: Az 1956-os melbourne-i olimpia propagandája bel- és külföldön	311
Tóth Eszter Zsófia: Bauer Sándor élete és tűzhalála (1952–1969)	335
Sáringer János: Az Antall-kormány és egyes regionális együttműködések Európában	349
Noszkó-Horváth Mihály: Kárpótlás Magyarországon, a kárpótlási iratok. A VERITAS Történetkutató Intézet Levéltárában található iratanyag bemutatása	367
A kötet szerzői	387
Névmutató	389
Helynévmutató	402

OROSZ LÁSZLÓ

„AZ ERKÖLCSI TÉNYEZŐK MŰKÖDÉSE MINDEN CSELEKVÉS LÉNYEGE.”

TELEKI PÁL ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Teleki Pált nemcsak kétszer betöltött miniszterelnöki pozíciója folytán, de átfogó történeti-politikai víziója alapján is a két világháború közötti Magyarország legbefolyásosabb személyiségei közt tartja számon a történetírás. Gondolkodásának alapvető pillérei, úgymint a konzervatív társadalmi reform és az átfogó nemzetnevelés mellett mindvégig kitüntetett szerephez jutott tevékenységében a revízió és a nemzetiségpolitika egymással összefüggő kezelése.¹

Nemzetiségpolitikai koncepciójának gyökerei voltaképp Trianonig, a békekonzferenciára való felkészülés munkálataihoz nyúlnak vissza. A Béke-előkészítő Iroda munkájában már a Károlyi-kormány alatt is (1918 őszétől) részt vett, az ellenforradalmi kormányzatok idején pedig kulcsszerepet játszott: Bethlen Istvánnal együtt ő vezette az irodát, és a Párizsba kiutazó béke delegációnak is ők voltak – Apponyi Albert mellett – az irányítói.² Teleki tervei alapján készült el 1918 decemberében a híres *Vörös térkép*,³ mely a magyarság Kárpát-medencei etnikai fölényét volt hivatott szemléltetni, mégpedig a nemzetiségek ábrázolásának új módszerével. (Nemcsak abban volt újszerű e térkép, hogy a magyar etnikum megjelenítésére – tudatosan – a figyelmet magára vonó s jelenlétét mindenütt látványossá tevő rikító vörös színt

¹ ABLONCZY Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. FEDINEC Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 151–170., 151–153. (A továbbiakban: ABLONCZY, 2004.) Jelezni szeretnénk, hogy – külön témának tekintve azt – e helyütt nem kívánunk foglalkozni Telekinek a zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontjával.

² Ahogyan Zeidler Miklós fogalmaz, „Apponyi volt a tekintély, Bethlen és Teleki az energia és az ötlet.” Vö. *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Vál., bev. tan., jegyz. ZEIDLER Miklós. Budapest, OlvasóSarok, 2012. 49. (A továbbiakban: *Praznovszky Iván emlékezései*.)

³ A témához ld. PAPP-VÁRY Árpád: Teleki Pál, a kartográfus. In: *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévként előadásai*. Szerk. CSICSERY-RÓNAY István–VÍGH Károly. Budapest, Occidental Press, 1992. 79–101. (különösen 83–90.); KOCSIS KÁROLY: Vázlat a magyar etnikai térképezés történetéhez. *Néprajzi Látóhatár*, 2002/1–4. 231. – KUBASSEK János: A Vörös térkép. *Rubicon*, 2010/4–5. 35–38. – Ld. még: ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. 128–130. (A továbbiakban: ABLONCZY, 2005.)

választott, de abban is, hogy az egyes etnikumok kiterjedésének mértékét a népsűrűség feltüntetésével, a ritkán lakott területek fehéren hagyásával próbálta árnyalni).⁴

1920 januárjában – miután a delegáció átvette a békefeltételeket, másnap pedig Apponyi elmondhatta a már kortársai által is magasztalt (impozáns fantáziarajzon ábrázolt), az utókor által pedig jelentőségében talán túldimenzionált válaszbeszédét – Teleki készítette el azt a szigorú szakmaisággal összeállított memorandumot, mely érdemi alternatívát próbált kínálni a tervezett határoknak a túloldalára juttatott, ám az etnikai tömbhöz való szerves hozzátartozásuk okán még menthetőnek ítélt magyar településterületek státuszának újragondolásához.⁵ Teleki dolgozta ki továbbá a területi integritás védelmében azt az érvelést, mely a magyarság és a Kárpát-medencét lakó többi nemzetiség együttélésének szükségszerűségét, hasznosságát, és az ezeréves szimbiózis európai példaértékét hangsúlyozta.⁶ Mindez kevésnek bizonyult a békekonferencián,⁷ ám mint alapgondolat, Trianon után is meghatározta a magyar revíziós propagandát és a Teleki szellemiségében működő Szociográfiai Intézet⁸ és Államtudományi Intézet⁹ tudományos háttérmunkája is ezen

⁴ Teleki így nyilatkozik minderről Benda Jenő, a *Pesti Hírlap* újságírója előtt: „Minden eddigi nemzetiségi térkép meglegedett azzal, hogy ugyanazzal a címmel festette be mindazt a területet, amelyen valamelyik nemzetiség többségben volt. Azzal, hogy az egyik területen sűrűbb, a másikon ritkább volt a népesség, semmit sem törődött. Az ilyen nemzetiségi térképen Budapest városának és környékének vagy a fogarasi hegyeknek ugyanaz volt a jelentősége, dacára annak, hogy az egyik helyen néhány ember, a másik helyen pedig sok száz, vagy sok ezer lakos esik egy négyzetkilométerre. [...] Az eredmény frappánsága magamat is meglepett, arról azonban én nem tehetek, hogy a románok igazsága a térképen is kedvezőtlen.” A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés gróf Teleky [sic!] Pállal, a párisi ötöstanács elé került térképről. *Pesti Hírlap*, 1920. január 22. 1–2.

⁵ A magyar békedelegáció X. sz. jegyzéke (1920. január 25.). Közölve: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában. I–III/B kötet*. Budapest, M. kir. Külügyminisztérium, 1920–1921. I. 293–298.

⁶ TILKOVSKY Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, Akadémiai, 1967. 323. (A továbbiakban: TILKOVSKY, 1967.)

⁷ Maga Teleki előre látta ezt, ezért a sajtóban igyekezett felkészíteni a közvéleményt a várható legrosszabbra és a Nemzetgyűlésben is nem egyszer (1920. április 26.; május 10.; május 26.) szót kért ez ügyben. Vö. *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. I–XVII. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1920–1922. II. 299–305., II. 403–413., III. 84.

⁸ A 2146. sz. ME II. rendelettel (1924. augusztus 2.) létrehozott intézet – Krisztics Sándor irányítása alatt – a Teleki által meghatározott célkitűzések értelmében a döntéshozókészítést és a nemzetközi propagandát is segítő, hatalmas adattárat felhalmozó információs és dokumentációs irodaként, tudományos háttérműhelyként működött (az Államtudományi Intézetbe történt betagozásáig, 1941-ig). Az intézethez ld. KRISZTICS Sándor: *A Magyar Szociográfiai Intézet. A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei*, 1941/1. 1–12. – BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csikszereda, Pro-Print, 2013. 326–327. (A továbbiakban: BÁRDI, 2013.)

⁹ Az 1926 őszén a Magyar Statisztikai Társaság által létrehozott, de a Miniszterelnökség II. ügyosztályának felügyelete alá tartozó intézet – melynek igazgatója Márffy Albin, majd 1940-től Rónai András volt, felügyelő bizottsági elnöke pedig Teleki – oroszlanrészt vállalt a területi revíziókat

nyugodott – ahogyan ezt Rónai Andrástól, Teleki egykori tanítványától, későbbi bizalmasától megtudjuk.¹⁰

A békekonferencián a magyar fél által kimunkált érveknek valójában alig volt jelentőségük. A végeredmény ugyan a legkevésbé sem az érvrendszer összekovácsolói, köztük a heroikus munkát végző¹¹ Teleki kudarca volt, a történetek kapcsán azonban ő is osztozni kívánt az erkölcsi felelősségvállalásban: lelkileg ugyan meghasonulva – hisz időközben a területi integritás elszánt védelmezőjéből a diktátum kényszerű aláírásának hirdetőjévé vált – egy szörnyű penitencia vállalása elől sem zárkózott el. A „ki legyen az aláíró” kínzó kérdéséről volt szó. Amikor mindenki menekülni próbált a lélekölő teher felvállalásától (a Minisztertanács négy ülésén keresztül volt kénytelen foglalkozni vele), Teleki Pál nem mutogatott másra.¹²

Végül csak azért nem ő, a külügyminiszter, kapta a megbízást, mert Apponyi óva intett attól, hogy az elszakított magyarság lelkén és reményein még nagyobb sebet

---

megalapozó szakmai háttérmunkában. 1941 decemberében több más intézménnyel együtt a Teleki Intézetbe integrálódott. Iratanyaga 1956-ban, az Országos Levéltárba csapódó szovjet lövedékek okozta pusztításban jórészt elégett. Az intézethez ld. RÓNAI András: Államtudományi Intézet. In: *Magyar Statisztikai Társaság 1932–1942*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1943. 33–36; továbbá BÁRDI, 2013. 328–334.

¹⁰ RÓNAI András: Teleki Pál nemzetiségi politikája. *Láthatár*, 1941/5. 117–119. – Teleki a szóban forgó intézetekhez való viszonyáról és azok tevékenységére gyakorolt személyes hatásáról így nyilatkozott parlamenti beszédében, 1939. augusztus 9-én: „[...] a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Statisztikai Társaságnak segítségével két intézményt létesítettem, amelyek ma is fennállnak. [...] Az egyik az úgynevezett Szociográfiai Intézet volt, amelyben gyűjtöttem mindazt, ami Magyarországról, a szomszédorszagokról, a megszállott területekről nyomtatásban megjelent. Ez az intézet bibliografikus intézetté nőtte ki magát. A másik az úgynevezett államtudományi intézet [...]. Ennek munkáját az első három évben minden részletig személyesen vezettem. Ez az intézet azzal foglalkozott, hogy mindenféle vonatkozásban, mindenféle híryananyagot, [...] mind összegyűjtse, kritikailag átszűrje. A kritikai átszűrésnek ezt a munkáját több mint két évig darabról-darabra magam végeztem és így tanítottam meg azokat az urakat, akik azt ma is végzik és akik tudásukkal egynéhány esetben már igen komoly hasznot tudtak az országnak szerezni.” *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XIX. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1939–1944. I. 455.

¹¹ A béke delegáció főtitkára, Praznovszky így emlékezik Teleki hősie erőfeszítésére: „[...] a béketárgyalások anyagának előkészítésével foglalkozott 1919-ben, amivel évtizedek, talán egy évszázad elmulasztott munkáját teremtette meg aere perennius [ércnél maradandóbban], úgy, hogy Szent István Magyarországa politikai és területi egységének igazát minden időkre kimutatta. Pedig az volt a tragikus, hogy tudta, hogy hiábavaló munkát végez, amire én mindig azzal vigasztaltam, hogy arra az alkalomra, amire készítette, már hiábavaló volt, de még évszázadok múlva is az ő jegyzékeit fogják előszedni, amikor a Trianon előtti Magyarország sorsával fognak foglalkozni!” *Praznovszky Iván emlékezései*, 124–125.

¹² A kérdéskör mintaszerű feldolgozása VIZI László Tamás: Ki legyen az aláíró? Vita a Minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények*, 2010/4. 109–132.

üssenek azzal, hogy épp egy erdélyi származású politikus lesz a szignáló.¹³ A békeszerződés ratifikálása azonban már Teleki nevéhez kötődik: mint kormányfő, a Nemzetgyűlés 1920. november 13-i ülésén maga ajánlotta elfogadásra. Akad olyan, aki élete legkegyetlenebb feladatának nevezi ezt,¹⁴ ő ugyanakkor – egy olyan lelkiállapotban, amikor beszédében önmaga ellen kezdeményez vád alá helyezési indítványt – épp a nemzetiségek felé tesz gesztusértékű megnyilatkozást: „[...] elismerjük minden embernek, minden nemzetiségnek jogát nyelvéhez, szokásaihoz és vallásához. Ezt az elvet mi a trianoni békének megcsonkított Magyarországon belül is, azokkal a kevés idegenajkúakkal szemben is, akik ezen belül vannak, érvényesíteni fogjuk [...]. Nézetem szerint a régi Magyarországon is rég kellett és lehetett volna az állam egységének sérelme nélkül a nemzetiségek jogait biztosítani és pedig az egyes vidékek jellegzetes települési és népkeverdési viszonyainak megfelelően [...] részben ezeknek egészükben adott, részben azokon belül érvényre juttathatott autonómiákkal, részben az autonómián kívül eső intézkedésekkel [...]” Új keretei között Magyarországon „[...] alig maradnak nemzetiségek, zárt testben sehol. A magyar állam itt is túl kíván menni – hiszen régi törvényeink is ezt írják elő – a békeszerződésnek kisebbségi jogi keretein [...]. Magyarország az 1868: XXXII. törvénycikk bázisán áll, ennek fenntartás nélküli végrehajtásának alapján [...], amely törvénynek eszméjén kell felépülni a mi törvényhozásunknak is.”¹⁵

Teleki nemzetiségpolitikai gondolkodásának alapját a „szentistváni állameszme” képezte. E gondolatkör volt hivatott ideológiailag is igazolni Magyarország jogát elveszített területeire. Az első király érdeme, hogy megalkotta az ősmagyar lélek és a keresztény európai lélek szintézisét,¹⁶ ezáltal a befogadó keresztény magyar nemzet eszményét. Teleki szerint e gondolat volt mindig is a magyar történeti hagyomány, így Trianon után is szükségszerűen ez kell maradjon a legfőbb államszervező erő, ami egyúttal igazolja a megcsonkított magyar állam integritásának visszaállítására irányuló törekvést. A szentistváni állameszme jegyében a magyar állam sohasem szűkülhet le és az I. világháború után sem szűkülhet le pusztán a magyar etnikum által lakott területekre, hanem magába kell foglalnia a Kárpát-medence valamennyi népét. (Ez egyben állásfoglalás az integrális revízió kontra etnikai revízió kérdésé-

¹³ Uo. 115.

¹⁴ TÖRÖK Bálint: Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés. In: *Teleki Pál emlékezete*. Szerk. RICZEL Etelka. Gödöllő, Teleki Pál Egyesület, 2005. 45–51., 45.

¹⁵ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. I–XVII. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1920–1922. VII. 13. [A XXXII. tc. a rablók által megzavart közbiztonság helyreállításáról szól, itt nyilván a XLIV. tc.-ről, a „nemzetiségi törvényről” van szó – O. L.]

¹⁶ Vö. TELEKI Pál: *Történelmi fejlődésünk sajátosságai. (Előadás a berlini Nationaler Klubban 1931. január 12-én.)* Közli: TELEKI Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. ABLONCZY Balázs. Budapest, Osiris, 2000. 249–266., 252. (A továbbiakban: *Válogatott politikai írások és beszédek*.)

ben is.) A Kárpát-medence sorsának irányítása volt és marad a magyarság európai hivatása, amit a történeti, igazgatási és kulturális tradíció mellett a természet- és a gazdaságföldrajz eminens törvényszerűségei is alátámasztanak. E geopolitikai látásmód azonban „nem imperialisztikus, korlátlan uralomra törekvő, nem néz soha sem a Dunamedencén túlra, nem hódító. [...] Hivatás és kötelesség, hogy itt a Duna medencéjében békét, egységet, megértést teremtsen. A változó viszonyokon keresztül hol magyarabb, hol vegyesebb népesek fölött, de mindenkor ennek a kötelességnek a jegyéből származott ez a magyar uralom. Kötelesség, amely [...] évszázadokra, sőt örök időkre szól és megmarad [...] reánk és utódainkra nézve is.”¹⁷

A „szentistváni” gondolathoz való visszanyúlás annak lehetőségét is megteremtette Teleki számára, hogy emez iránt hűséget vallva elhatárolódjon a dualizmus időszakában követett, sokat támadott nemzetiségpolitikai gyakorlattól. A békekonferenciával párhuzamosan – nyilván a veszteségminimalizálás jegyében – új „társadalmi szerződést” kínált a kifelé gravitáló nemzetiségeknek: türelmes nemzetiségpolitikát és a nemzeti identitás ismérveinek szabad ápolását ígérte, cserébe pedig a magyar állami integritás tiszteletben tartását kérte. Ez a nemzetiségpolitikai irányvonal jellemezte a kommün bukása után megkapaszkodó ellenforradalmi rendszer kezdeti időszakának kormányait, köztük Teleki első kormányzását is.¹⁸

A legfőbb cél annak látványos demonstrálása volt, hogy tanultak az 1918 előtti korszak hibáiból, s készek az előzékeny magatartásra a nemzetiségek irányában. Ezért volt különösen fontos, hogy épp a nemzetiségek köréből találjanak olyan politikai erőket, melyek kiállnak a területi integritásért. E mintagyerek-szerepkörre (ekkor még) kiválóan alkalmasnak tűnt a Kárpát-medencei államalakulat egyben tartásában érdekelt hazai svábság¹⁹ és közismerten magyarbarát vezetője, Bleyer Jakab,²⁰

¹⁷ Gróf TELEKI Pál: *Magyar politikai gondolatok*. Budapest, 1941. 12. Idézi (pontatlanul): ABLONCZY, 2005. 232.

¹⁸ TILKOVSKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 39–42. (A továbbiakban: TILKOVSKY, 1998.)

¹⁹ A témához ld. FATA Márta: Jakob Bleyers Bemühungen um die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920). In: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1992 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3*. Sindelfingen, 1993. 129–138. (a továbbiakban: FATA, 1993.); valamint OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2016. 123–145.

²⁰ Bleyer (1874–1933) működése kapcsán ld. SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. – FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*. Pécs, 1992. – *Jakob Bleyer. Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933)/Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. Szerk. HAMBUCH Vendel. Budapest, St. Gerhards-Werk,

aki az egymást követő Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok nemzetiségügyi minisztere lett.

A nemzeti kisebbségekkel foglalkozó minisztérium léte, annak pusztán ténye, már önmagában is fontos oszlopát képezte az előbbieken vázolt kormányzati politika külföld felé irányuló demonstrálásának.²¹ Ennek megfelelően nagyvonalúan felszerelt és finanszírozott intézmény volt, mely külön főosztályokkal rendelkezett a csonka országterületen megmaradt németek, szlovákok, délszlávok, románok és rutének ügyeinek vitelére, ezek pedig saját politikai, sajtó- és propagandarészlegekkel bírtak. Utóbbi fölöttébb bőkezű támogatásban részesült.²²

Sorra születtek a minisztérium propagandafegyverként is elsüthető látványos intézkedései: előkészítette az 1868. évi XLIV. tc. („nemzetiségi törvény”) eredeti szellemiségéhez visszatérő, a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról szóló miniszterelnöki rendeletet,²³ segédkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nemzetiségi iskolarendelétének kiadásában,²⁴ s szlovák viszonylatban mintaértékű autonómia-

1994. – Legújabbban: Grósz András: *A deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2014.

²¹ Nem véletlen, hogy olyan vélemények is akadnak, miszerint „[...] a minisztérium feladata – nevével ellentétben – nem a magyar kormány jövőbeli kisebbségi politikájának kidolgozása volt, hanem a magyar területek – Felső- és Nyugat-Magyarország, a későbbi Burgenland – leválasztása elleni propagandatevékenység.” Vö. SPANNENBERGER Norbert: A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi szervezet? *Aetas*, 2000/4. 50–63., 50.

²² FATA, 1993. 132.

²³ A 4044/1919 M.E. sz. rendelet (1919. augusztus 21.) Bleyer személyes irányítása alatt, de az Igazságügyi Minisztériumban került kidolgozásra. Minthogy a polgári demokratikus és a kommunista kormányzatok nemzetiségi jogalkotásához képest érdemi visszalépésre – az integritásvédő politikát szem előtt tartva – gondolni sem lehetett, így bizonyos tekintetben inkább még tovább is tágították a dualizmus kori kereteket. Elsősorban a nyelvhasználat terén: míg az 1868-as törvény magyar hivatali nyelvet írt elő, az új kodifikáció a kisebbségek szabad nyelvhasználatát irányozta elő mind Budapesten, a Nemzetgyűlésben, mind vidéken, a helyhatóságok hivatali gyakorlatában. Utóbbiak közgyűlései maguk határozhatták meg hivatali nyelvüket, s amennyiben a magyarnál maradtak, úgy a jelenlévők egyötödének kívánságára további nyelveken is biztosítani kellett a jegyzőkönyvezést. Hasonló jogokat kaptak a nemzetiségek az iskoláztatás, a nyelvi és kulturális egyesületek alapítása terén. (Igaz, nem nyúltak a magyar nacionalizmus fellegvárának számító katolikus egyház iskolaügyi monopóliumához, így az továbbra is maga határozhatta meg az iskoláztatás nyelvét az általa fenntartott intézményekben.) Számos – elsősorban kulturális – téren de facto kollektív jogokkal bírtak a nemzetiségek, mindazonáltal most is óvakodott a kormányzat (mint ahogy 1868-ban is) a nemzeti kisebbségek jogi személyiségként való elismerésétől.

²⁴ A Haller István által jegyzett 209 494/1919. VKM sz. rendelet (1919. december 23.) az alsó fokú állami és községi iskolákban a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvévé. A nemzetiségek iskolaiénekeinek élesztgetésében a további irredenta törekvések melegágyát látó különféle nacionalista szervezetek (Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Magyar Nemzeti Szövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete, Magyar Országos Véderő Egylet, Kettőskereszt Vészövetség) már ekkor támadást indítottak a nemzetiségi miniszter – Bleyer – és a mögötte álló minisztérium tevékenysége ellen.

tervezetet tett le az asztalra.²⁵ A tárca minisztere, Bleyer pedig egymás után szervezte a nyugat-magyarországi német népgyűléseket, s azokon szónokolva az elszakadással szemben a maradás mellett agitált, továbbá sorra kereste fel a hangadó németországi és ausztriai köröket is, hogy meggyőzze őket a határmódosítás káráiról.²⁶

Mindez azonban nem tudta meggyőzni sem a békekonferenciát, sem az elszakadásukat már kimondó nemzetiségeket arról, hogy nem csupán kirakat-intézkedésekről van szó, s hogy valóban következetesen védelmezik majd a nemzetiségpolitikai vívmányokat a türelmetlen megyei közigazgatási adminisztráció és az elkeseredettségében minden felgyülemlett indulatát a megmaradt hazai kisebbségeken levezető sovíniszta közvélemény ellenében. E félelmek be is igazolódtak. A kisebbségellenes légkörben előbb Bleyer bukott meg (öt épp Teleki menesztette kormányából),²⁷ majd hamarosan magát a nemzetiségügyi minisztériumot is felszámolták (1922. február 10.), végül pedig a visszarendeződés folytán az említett nemzetiségpolitikai vívmányok is mind elenyésztek. Egyre gyakrabban vágták Budapest fejéhez – főképp az 1922-ben Bécsben megalakult Európai Német Kisebbségek Bizottsága –, hogy addig ne is várjon sikert az elszakadt nemzetiségek visszaédesgetése terén, amíg azok új helyükön, a kisantant államokban kedvezőbb helyzetben vannak.²⁸

²⁵ Az új status quo megváltoztatásának lehetőségeit mérlegelve még leginkább az igen heterogén csehszlovák államkezdemény megbontása tűnt kivitelezhetőnek, főként azt látva, hogy a „szlovák területek” nyugati részén ugyan hamar megtörtént a határvonal bebiztosítása (Duna), a keletiekben azonban elhúzódott az előrenyomulás (salgótarjáni szénmedence). A nemzetiségi minisztérium ezért azt a feladatot kapta, hogy az igazságügyi minisztérium államtitkára, Rassay Károly, és a magyarbarát szlovák néppárt vezetője, Jehlicska Ferenc bevonásával dolgozza ki a szlovákok lakta terület Magyarországon belüli autonómiájának tervezetét. A munkához szabad kezét és teljes támogatást biztosított a kormányzat. A békekonferencia által sajnos figyelemre se méltott tervezettel kapcsolatban ld. Bleyer Jakab 1929. május 29-i parlamenti beszédét: *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XXXVII. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1927–1931. XXI. 249–251. – A szlovák autonómiatervezet szövegét közli *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Szerk. BALOGH Sándor. Budapest, Napvilág, 2002. 245–249.

²⁶ A tárca a nyugat-magyarországi német autonómia kérdését szándékosan nyitva hagyta, hogy az 1919. szeptemberi saint-germaini békében Ausztriának ítélt terület ügyében az átadást késleltető magyar félnek játékkeret hagyjon az esetleges változtatás elérésére. A terület hovatartozásának kérdéséhez máig alapvető munka Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921.* Budapest, Akadémiai, 1971.

²⁷ A kormányátalakításkor (1920. december) mellőzésének az volt az oka, hogy túlságosan terheessé váltak Teleki számára a miniszter ténykedését érő, mind hevesebb támadások. Vö. TILKOVSKY, 1998. 42.

²⁸ Az erdélyi szász Rudolf Brandsch és az észtországi német Ewald Ammende irányította (később az Európai Német Népcsoportok Szövetsége nevet fölvevő) szervezet, mely alapvetően a német kisebbségek politikáját kívánta egymással, illetve Németországgal összehangolni, határozatot is hozott a magyar kormányra irányuló nyomás gyakorlásának szükségességéről. Ám Budapestet

Mindezekkel együtt is azt állíthatjuk, hogy az alapproblémát valójában az jelentette, hogy az új körülmények között anyaországaikban államalkotó nemzetekké emelkedett egykori nemzetiségeink ugyan miért akartak volna Magyarországhoz (kisebbségi sorba) visszatérni?²⁹ Ha egyáltalán akadtak is olyanok, akik Budapest reményei szerint hitelt adtak a méltányos kezelésükre vonatkozó ígéreteknek s annak, hogy az újbóli magyar szupremácia csupán egyfajta „primus inter pares” szerepkör³⁰ lesz, a többség bizonyosan nem táplált illúziókat az iránt, hogy a térségben élő számos etnikum a korábbi elveivel szakító új magyar nemzetiségpolitikától sem kapna azonos elbírálást. Teleki maga sem tagadta, hogy differenciáltan ítéli meg az egyes nemzetiségeket. 1931-ben a *Pester Lloyd*-ban németül,³¹ a *Jancsó Benedek Emlékkönyv*-ben pedig magyarul³² kifejtett nézete szerint az európai nemzetiségek három csoportba sorolhatók: 1. hagyományos, 2. önkéntes és 3. kényszerkisebbségek. Az 1. típusba tartozók („tótok”, bretonok, katalánok) már hosszabb történelmi periódus óta élnek együtt egy többségi néppel, s mindeddig nem vesztették el nemzeti jegyeiket. A 2. típus (a történelmi magyar állam szerbjeinek, románjainak, németjeinek jelentős része) hivatlanul vagy meghívásra, de önként s maga telepedett egy idegen ország lakosai közé. A 3. típus, a kényszerkisebbségek csoportja viszont sehová sem költözött, különösen nem önként; az I. világháború után újjárajzolt határok folytán – anélkül hogy megváltoztatta volna lakhelyét – kényszerült kisebbségi sorba. Ők 15–16 millióan alapvetően eltérnek a 10–11 milliónyi hagyományos és a 2–2,5 milli-

---

inkább az a diplomáciai kudarc nyomasztotta, hogy Németország mind a weimari kor stresemanni vonalvezetésében, mind pedig az 1933 utáni időszakban „[...] mereven elzárkózott [attól], hogy az utódállamokban élő német kisebbségeket megkísérelje rábírní a magyarokkal való revízió-orientált együttműködésre.” Vö. EILER Ferenc: Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László. Budapest, Gondolat–MTA KKI, 2008. 84–89., az idézet helye: 87. – Ld. még Uő: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Szerk. FEDINEC Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37–62. – A magyar revíziós külpolitika kiinduló feltételrendszere kapcsán (Németország és Stresemann vonatkozásában) ld. GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája. 2. kötet*. Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 38–39. és 73–76.

²⁹ TILKOVSKY, 1967. 327.

³⁰ TELEKI Pál: *Szent István Birodalma 1941-ben. Magyar Férficserkészek 1940–41. évi Nemzetnevelő előadássorozata. 3. előadás, 1941. január 25.* Budapest, Élet Nyomda, 1941. Közli: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 496–519., 518.

³¹ Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 18. 1–2. Közli: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 267–272.

³² Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In: *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 183–202. (A kisebbségekről szóló rész: 196–197.) [A *Válogatott politikai írások és beszédek* „Időszerű nemzetközi kérdések...” címen hozza, 224–248.]

ónyi önkéntes kisebbségtől, emiatt ők (ellentétben az első két típussal) eltérő kezelést, nemzetközi kisebbségvédelmet érdemelnek.³³ A magyar etnikumnak a többitől láthatóan megkülönböztetett kezelése miatt még a magyarellenesnek aligha nevezhető két hazai német politikus, Gratz Gusztáv és Bleyer Jakab is ellenvéleményét fejezte ki a *Pester Lloyd*-ban,³⁴ az utódállamok részéről pedig gúnyos elutasítás volt a válasz.³⁵

Teleki nemzetiségpolitikai koncepciója az anyaországaikhoz csatlakozott egykori magyarországi nemzetiségekre láthatóan nem tudott vonzerőt kifejteni: jobb esetben nem kielégítőnek, rosszabb esetben egyenest felháborítóknak találták Budapest ajánlatait.³⁶ Ám a magyar közvélemény jelentős része is túlzó engedményeknek tartotta és hangos elégedetlenséggel figyelte a lehetséges koncessziókat: jobb esetben csak a revíziós eszköztár taktikai elemének vélték, rosszabb esetben nem is láttak okot arra, hogy a nemzetiségpolitika régi módszereit felülvizsgálják – mint tette ezt például Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke.³⁷ E külső és belső ellenállás már önmagában is kétségesse tette a „szentistváni” magyar út alkalmazhatóságát a reví-

³³ *Válogatott politikai írások és beszédek.* 269–270.

³⁴ GRATZ Gusztáv: Minderheitsfrage und Minderheitsrecht. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 20. 2–3. – BLEYER Jakab: „Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten”. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 21. 2. – Teleki reakciója: Noch ein Wort zur Minderheitenfrage. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 22. 5. – A szóban forgó írásokat és a vita kontextusát bemutatja ALBRECHT Ferenc: „Tradicionális, önkéntes és kényszerkisebbségek”. (Egy érdekes eszmecsere.) *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi nép számára*, 1931/6. 222–228.

³⁵ A külföldi lapok szemléje – „Az új kisebbség ideológiája”. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi nép számára*, 1931/6. 230. A közlemény ismerteti a Csekoslovenská Republika (1931. február) fenti cím alatt megjelentetett vezércikkét.

³⁶ TILKOVSKY, 1967. 328.

³⁷ BERZEVICZY Albert: Retrospektive Nationalitätenpolitik. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 8. 1–2. A szóban forgó írás még Teleki említett cikke előtt keletkezett, s valójában arra a könyvismertetésre reagált, amelyben a *Pester Lloyd* bemutatta DOMOKOS László: *Magyar feltámadás* (Budapest, Pfeifer Ferdinánd, [1930].) című könyvét. – Vö. Ungarische Bücher – I. Das Buch der Einkehr. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 1. 1–3. A kötetet méltatva a lap osztja Domokos nézetét, miszerint szoros összefüggés van a revíziós és a kisebbségpolitika között, s azt is, hogy csakis a kisebbségi jogoknak a korábbiaknál liberálisabb kezelésével remélhető, hogy érdemi vonzerőt tudjunk gyakorolni a visszaszerezni kívánt területek nem magyar lakosságára. Berzeviczy e tételt kívánta cáfolni írásával s az említett kötet gondolatmenetének megtámadásával, mondván, aligha tudnak a koncessziók visszaédesgető hatást elérni, és nincs is okunk szégyenkezni a dualizmus kori nemzetiségpolitikánk miatt, különösen annak fényében, amit újabban az utódállamok művelnek magyar kisebbségeikkel. – A reggeli lapszámban leközölt cikkéhez azonban a lap szerkesztőségi kommentárt fűzött, ami miatt Berzeviczy újból reagálni kényszerült: „Retrospektive Nationalitätenpolitik”. *Pester Lloyd* (esti kiadás), 1931. február 9. 2. – Végül Domokos is megjelentette Berzeviczynek írt válaszát: Unsere Nationalitätenpolitik vor dem Weltareopag. *Pester Lloyd* (reggeli kiadás), 1931. február 15. 3–4.

zió és nemzetiségpolitika sikeres összehangolásában. Volt azonban egy harmadik, idővel egyre erősebbé váló tényező is, mely, ahogyan utat tört magának, úgy szorította háttérbe a Teleki féle koncepciót: ez pedig a revízió és nemzetiségpolitika német és nemzetiszocialista módozata volt, szemben a magyar és keresztény úttal.

A náci Németország által alkalmazni kezdett „korszerű” kisebbségvédelmi módszer alapja az lett, hogy az anyaország (Mutterland) saját népcsoportjának (Volksgruppe) minősítette a más országokban élő németeket, és szoros irányítása alá vonva őket, rajtuk – mint jogcímen – keresztül megteremtette az állandó beavatkozás lehetőségét.³⁸ Az ún. népcsoportjog alapján számukra követelt autonómia kivonta őket a befogadó állam irányítása alól, állam az államban helyzetet biztosítva nekik.³⁹ Ráadásul a népcsoport tagjának kellett tekinteni (vérségi alapon) minden németet, függetlenül kulturális önmeghatározásuktól, asszimilációjuk mértékétől. Tagadhatatlan, hogy a magyar politikai élet bizonyos körei lehetőséget láttak e módszer utánzásában, illetve adaptálásában.⁴⁰ Ugyanakkor épp Bethlen és Teleki köre látta meg azonnal a náci nemzetiségpolitikai gondolkodásban rejlő veszélyeket. Innentől kezdve mindvégig ezen aggályok és megfontolások, illetve az abszolút prioritásként kezelt revízió s az ebben való rászorultság mezsgyéjén egyensúlyozás, tehát a tűréshatár feszegetése képezte a magyar nemzetiségpolitika dilemmáját. Ámde hogy Berlin felé kell tekinteni, az többé már nem volt kérdés. Mint ahogy az sem, hogy a revízió egyes állomásaival párhuzamosan a hazai német kisebbségnek – ellentételezés gyanánt – újra és újra juttatott kedvezmények rést ütöttek a hivatalos magyar nemzeti-

³⁸ „A számos és hatalmas, művelt és nagy szervező erővel bíró németiség e törekvései már eddig is elérték azt, hogy a tőle különváltan, idegen országokban élő németek számára a határok »spiritualizálódtak« [...]» A nemzetársak védelmének „[...]»népi« és »faji« megvalósítása, melyet a Németbirodalom megkezdett és folyton növekvő nemzetközi befolyásával támogat, [...] a német hegemonia terjeszkedésének legcélszerűbb eszköze.” A tudatos disszimiláció erőltetésével „[...] mindenki uniformizált tagjává lesz a birodalmi központtól egységesen vezetett német népnek [...] s a gazdanépekkel kizárólag államjogi viszonyban maradnak, melynek természete a politikai érdek, az anyaország politikai céljai szerint fog változhatni.” SZERFÜ Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle* 30. kötet, 1937/5–8. 223–231., 224–225.

³⁹ TILKOVSKY, 1967. 11.

⁴⁰ Mindenesetre az antagonizmus is jól érzékelhető volt: a magyar nemzeti gondolat, vagyis a Kárpát-medence földrajzi egysége és a történeti határok visszaszerzésének igénye (ami a német terminológia használatával a „Heimatgedanke” fogalmával írható le) törvényszerűen szemben áll a német „Volkstumgedanke” törekvéseivel. Így azt is sokan látták, hogy a magyarság számára, bármennyire is kézenfekvő volna az adaptálás, az utóbbi eszme sajnos nem használható. „A lényeges különbség egy német és egy magyar Volkstumgedanke között abban van, hogy a mi Volkstumunk nem tölti meg a Kárpátmedencét, az övéké túlrad a Németbirodalom határain.” Vö. A berlini magyar követség ideiglenes ügyvivőjének (Szentmiklóssy Andor) jelentése a külügyminiszternek, Berlin, 1941. május 17. In: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet.* Szerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, Akadémiai, 1982. 1124–1126., 1126.

ségpolitikai modellen, és a kezdetben csupán résnyire, idővel azonban kényszerből szélesre tárt ajtón át benyomult a német nemzetiségpolitikai gyakorlat.

Az első látványos engedmény az volt, hogy 1938 novemberében – az I. bécsi döntést honorálva – Imrédy legalizálta a hazai német mozgalom eddig mesterségesen visszaszorított radikális szárnyát: Basch Ferenc vezetésével hivatalosan is megalakult a Volksbund.⁴¹ Bethlen és a mögötte álló keresztény nemzeti gondolkodású, a szélsőjobbtól distanciát tartó tömörülés már ezt is megbocsáthatatlan hibaként értelmezte. Horthyhoz írott 1939. január 14-i memorandumuk⁴² szerint mindez külpolitikailag Németország, belpolitikailag a szélsőjobb javára tett engedmény, ráadásul nemzetiségpolitikai károkozás is, ugyanis a svábság, mely eddig a Bleyer és Gratz féle Népművelődési Egyesület⁴³ révén „államhű vezetés alatt állott”, most államellenes vezetés alá került, s helyzetét tekintve „két malomkö közé szorult”. (Megjósolták azt is, hogy a Volksbund a szudétanémet Henlein-párt szerepét fogja eljátszani.) E kritikák nyomán Imrédy gyorsan le is hűtötte az elvi frontáttörést ünneplő Baschékat: nevezzék bár magukat népcsoportnak, a fogalom valódi – általuk igényelt – tartalmát a kormány nem ismeri el, közjogi értelemben nem válnak jogi személyiséggé, s nem illeti meg őket a hazai németiség kizárólagos képviselője (a Népművelődési Egyesület egész a II. bécsi döntésig párhuzamosan továbbműködik).⁴⁴ A másodszer kormányra kerülő Teleki pedig még tovább faragta a jogosítványokat: amikor 1939

⁴¹ A szervezet kapcsán ld. SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*. Budapest, Lucidus, 2005.

⁴² A memorandum szövegét közli *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rend., magy. és jegyz.: SZINAI Miklós–SZÜCS László. Budapest, Kossuth, 1963. 205–211., a vonatkozó rész 208–209. (A továbbiakban: *Horthy Miklós titkos iratai*.)

⁴³ Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE). 1924-ben Bleyer ügyvezető alelnökségével megalakult mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiségi erőknek is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő szervezet kényszerű önfeloszlatása (1940) a Basch vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) térnyerését tette egyértelművé. Működéséhez ld. SPANNENBERGER, 2005. 58–83. – BELLÉR Béla: *A Volksbildungsverein-től a Volksbundig. A magyarországi németek története 1933–1938*. Budapest, Új Mandátum, 2002. – Legújabbban: SEEWANN, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II*. Budapest, Argumentum, 2015. II. 238–244.

⁴⁴ Imrédy és Basch személyes találkozásáról a német követség is tájékoztatja Ribbentrop külügyminisztert, vö. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Összeáll., s. a. r., bev.: RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula. Budapest, Kossuth, 1968. 338–340. (A továbbiakban: *Wilhelmstrasse*.) „A magyarországi németek helyzetéről” készített feljegyzésében Heinburg követségi tanácsos ugyan örömmel tájékoztat arról, hogy a miniszterelnök december 28-án „első ízben fogadta dr. Bascht”, ugyanakkor szóvá teszi, „[...] hogy a közigazgatási hatóságoknak a népcsoporttal szembeni gyakorlatában eddig még semmi változás nem történt.”

áprilisában – hosszas kivárás után – végre hivatalosan is jóváhagyták a Volksbund alapszabályát, már rá sem lehetett ismerni az eredeti célkitűzésekre. Olyan kitételek szerepeltek benne, mint az állami fennhatóság, a hazához való lojalitás, továbbá minden olyan pontot töröltek belőle, ami egy kulturális egyesület keretein túlmutatna. Az alapszabály mintegy háromnegyedével rövidült meg, s végeredményben „nagyjából megegyezett” a Népművelődési Egyesület 1924-es szabályzatával.⁴⁵

A Teleki-féle nemzetiségpolitikai szemlélet tehát időlegesen győzelmet aratott. És nemcsak a Volksbund, de a népcsoportjog elvét átvevő nyilasok ellenében is. Ismeretes, hogy 1940 nyarán a nyilas Hubay Kálmán és Vágó Pál a német törekvéseknek elébe menő törvényjavaslatot terjesztett be a „népcsoport-autonómia” tárgyában. Eszerint a német élettérnek elismert Kárpát-medencében minden népcsoport megszervezhető önkormányzatát. Nagy-Magyarország népcsoportok föderációjává válna, amelyben a magyarság csak az itt élő hét népcsoport egyike lenne. Ám a nyilasok rosszul számoltak: Németországnak nem az volt az érdeke, hogy mindenki megkapja a népcsoportjogot, hanem az, hogy csak a németiség jusson privilegizált helyzetbe. Márpedig ezt a küszöbön álló erdélyi revízió ellentételezésekképp ők amúgy is elérik majd a magyar kormánynál. Így aztán a várt támogatók kihátráltak a nyilasok mögül, akiket Teleki látványos botrányt gerjesztve szedett ízekre a parlamentben.⁴⁶

A pórázon tartás politikája azonban csak 1940 augusztusáig volt fenntartható. Berlin kívánságára a II. bécsi döntéssel párhuzamosan az ún. bécsi német népcsoport-egyezményt⁴⁷ is alá kellett írni. Eszerint Magyarország elismeri a népcsoportot a hazai németiségre, melyet – immár kizárólagos joggal – a Volksbund képvisel, biztosítja számára a teljes szervezkedési szabadságot és a saját elkülönült intézményrendszer kiépítését, továbbá a nemzetiszocialista világnézet egyeduralmát. Valójában ez volt, ami halálos sebet ejtett a „szentistváni” gondolon nyugvó, magyar érdekek mentén folytatott nemzetiségpolitikán, s utat engedett a népcsoportjogi alapú nemzetiszocialista nemzetiségpolitikának. Maga Teleki is tisztában volt azzal, hogy vereséget szenvedett (mély depresszióba zuhant, s lemondását is felajánlotta Horthynak),⁴⁸ s e kudarcát különösen súlyossá tette, hogy ugyanaz a hazai közvéle-

⁴⁵ SPANNENBERGER, 2005. 169.

⁴⁶ TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989. 107–109. – Ld. még Uő: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965/6. 1247–1258.

⁴⁷ 8.490/1940. M. E. számú rendelet, a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. *Magyarországi Rendeletek Tára, 1940*. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1941. 3239–3245.

⁴⁸ Teleki levele a kormányzóhoz, 1940. szeptember 1. Vö. *Horthy Miklós titkos iratai*. 234–238. Arról, hogy a II. bécsi döntés kapcsán depresszióba zuhant, s nem volt hajlandó csatlakozni a diadalmá-

mény, amelynek torkán korábban nem sikerült lenyomni a mostaninál jóval ártalmatlanabb kisebbségi koncessziókat, most tapsolva ünnepelt a revíziós sikerekbe csomagolt nemzetiségpolitikai kudarc láttán.

A félresiklott közgondolkodást Teleki már nem tudta befolyásolni a nemzetiségi kérdés kezeléséről 1940 nyarán – magyarul és a nemzetiségek nyelvén is – közzétett gondolataival.⁴⁹ Pedig a már megvalósult és az épp küszöbön álló területgyarapodásokkal összefüggésben nagyon is időszerű volt mind a visszaszerzett, mind pedig a trianoni országhatár – újra többnemzetiségűvé vált – lakosságát megnyugváásra, bizalomra és kölcsönös méltányosságra inteni, különösen annak fényében, hogy húszévnnyi különélést követően – Diószegi István frappáns megfogalmazása szerint – „[...] a nemzetiségek integrálódási készsége is lecsökkent.”⁵⁰ „Vallom – írja Teleki –, hogy mindenkinek vitathatatlan joga a maga anyanyelvét, ősi szokásait, a maga tradícióit ápolni, és a magyar államnak, mint minden államnak, kötelessége más anyanyelvű polgárait ebben a törekvésükben támogatni [...]. A nemzeti kisebbségek kulturális egyenjogúságának biztosítása sok minden egyébvel együtt szentistváni tradíció.” Régóta „[...] hirdetem a szentistváni állameszmének ehhez a gondolatához való visszatérés szükségességét az államvezetésben és társadalmi felfogásban egyaránt. [...] Ez a szentistváni állameszme a népek megértésének, a népek helyes és józan vezetésének állameszméje ezen a területen, amelyen élünk, s amelyet politikailag a nagy király szervezett meg. Tehát a Duna-medence rendjének állameszméje.”⁵¹

E magyar államgondolat ugyanakkor „[...] nem jelent erőszakkal való magyarosítást a nyelvben, a külsőben. Jelenthet az együttlélés és a közös életforma magyarosodást a lélekben, ha őszintén és szabad akarattól történik, másképpen nem – és tud-

---

morhoz, Erdmannsdorff német követtől (Berlinbe küldött augusztus 31-i táviratából) értesülünk, melyben plasztikusan ábrázolja az újabb területgyarapodás utáni közhangulatot, a magyar küldöttség hazautazásának népünnepélyé válását, mely aztán „[...] a tengelyhatalmak melletti lelkes öröm- és rokonszenvtüntetéssé alakult.” A „fényözönben” úszó Budapestre megérkezve a pályaudvaron a német himnuszot is eljátszották. Ugyanakkor Teleki már a vonaton megosztotta Erdmannsdorff-fal lemondási szándékát, a közbeeső pályaudvarokon pedig inkább Csákyval válaszoltatta meg a delegációt üdvözlő beszédeket. Erdmannsdorff arról is tájékoztatja a német külügyet, hogy a magyar kormány már eleve Teleki ellenszavazatával vetette alá magát a döntőbíráskodásnak. Vö. *Wilhelmstrasse*. 524–525.

⁴⁹ TELEKI Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Stádium, 1940. A broszúra két korábbi, nagy hatású beszédének összeszerkesztéséből született, tudatosan azért, hogy gondolatait szélesebb körben propagálja. Közli: *Válogatott politikai írások és beszédek*. 395–414.

⁵⁰ Vö. DIÓSZEGI István: Teleki Pál nemzetiségi politikája. In: *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Szerk. CSICSERY-RÓNAY István–VIGH Károly. Budapest, Occidental Press, 1992. 66–78., 71. (A továbbiakban: DIÓSZEGI, 1992.)

⁵¹ *Válogatott politikai írások és beszédek*. 396–397.

juk, hogy másképpen nem is érték.”⁵² „Meg kell érteni, hogy nem a jelenségek külsődleges kezelése, hanem az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege. [...] Ezért kell a társadalmat az úgynevezett nemzetiségi kérdés helyesebb megítélésére, a nemzetiségeknek egymás közt kijáró magatartására, a nemzetiségi probléma megértésére és átérésére nevelni – és ez egyike a legfontosabb feladatoknak [...].”⁵³ S hogy mindez milyen szellemben történjen? Erre nézvést csakis egyetlen szempont érvényesülhet: „[...] a legteltesebb jogi és tényleges egyenlőség mindenféle vonatkozásban, az élet minden viszonylatában. [...] Ehhez tartozik elsősorban az anyanyelv teljes és minden béklyótól mentes használata.” A magán-, az egyesületi és az egyházi élet területein kívül beleértve ebbe „[...] az anyanyelv használatát a hatóságokkal és a hivatalokkal való érintkezésben.”⁵⁴ „A magyar társadalom erre vonatkozólag már többször komolyan hangsúlyozott szavakat hallott tőlem. A kormány már intézményes módon gondoskodik arról, hogy az állami hivatalnokok, csendőrök, leventeoktatók, nem is szólva a tanítókról és tanárokról, a működési területükön használt nyelveket jól bírják, a közösséggel ezeken a nyelveken érintkezzenek és pedig úgy, hogy ezeket a nyelveket ne csak beszéljék, hanem a néppel való érintkezésben csakugyan használják is. E rendelkezések végrehajtását szigorúan ellenőrizni fogjuk.”⁵⁵

Teleki fejtegetései végeredményben arra mutatnak rá, hogy a társadalom és az állam együttes felelősségén és szerepvállalásán kell nyugodnia az idegen ajkú nemzetrészek integrálására irányuló törekvésnek. „A nemzetiségi kérdést nem lehet a felelősségérzet és a felelősségtudat általános fejlődése nélkül megoldani” – szögezi le a miniszterelnök, továbbá világossá teszi, „[...] annak biztosítása, hogy a nemzetiségek kultúrájukat szabadon fejleszthessék, külön nemzetiségi jellegüket – modern szóval, népiségüket – megőrizhessék és ápolhassák [...], nemcsak a megengedés dolga, hanem [...] fontos az is, hogy mindenféle vonatkozásban az állam is támogassa ezt a fejlődést.”⁵⁶

Amennyiben a revízió és nemzetiségpolitika összhangzata – Ablonczy Balázs

⁵² Uo. 400. – Azt, hogy a nemzetiségekkel szemben semmiféle erőszakos eszközt nem szabad alkalmazni, merthogy az erőszakkal magyarrá tett idegen ajkú polgár lélekben sohasem lesz magyarrá, világosan tartalmazza a kormányzati rendszer működését elősegítő és megreformáló elképzeléseket tartalmazó „SZ programpont” című munkadosszié is, mely Újpeéry Elemér külügyminiszteri titkár – magántulajdonban lévő – hagyatékából került elő. A dosszié és a benne foglalt kisebbségpolitikai elképzelések kapcsán vö. NYÁRI Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941*. Piliscsaba–Budapest, Kairosz, 2015. 111–113.

⁵³ *Válogatott politikai írások és beszédek*. 409.

⁵⁴ Uo. 404.

⁵⁵ Uo. 410.

⁵⁶ Uo. 411 és 405. – Teleki nemzetiségpolitikai kötetét elemzi TILKOVSKY Loránt: Teleki Pál a „szent-istváni” nemzetiségi politikáról (1940). In: TILKOVSKY, 1998. 80–83.

szavaival – fokmérője volt annak, hogy a nemzet vajon mit értett meg Trianonból s Teleki intéseiből,⁵⁷ akkor a mérleg aligha szívderítő. Mégis bizonynal állíthatjuk, hogy Teleki számára a nemzetiségi kérdés „szentistváni” eszmeiségen nyugvó kezelése nem pusztán szólam volt.⁵⁸ Törvényt fogadtatott el „a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről”,⁵⁹ épp azért, hogy ne csak a korábbi törvénykezésben már kriminalizált „magyar nemzet gyalázása”⁶⁰ legyen büntetőjogi tényállás. Kárpátalja visszaszerzése után pedig, abban a parlamenti beszédében, melyben bejelentette annak visszatértét az ezeréves Magyarországhoz, jelezte, hogy a területnek valami-féle autonómiát kíván adni.⁶¹ Demonstratív jelentősége volt ennek (hisz a lakosság 5–10%-a volt csak magyar), s ő számos gesztussal jelezte szándéka komolyságát.

Egymást követték az autonómia előkészítését szolgáló értekezletek; a betérjesztendő törvényjavaslat bevezetését ő személyesen szövegezte meg; az autonómiaellenes lobbizás vezéralakját, Korláth Endre ungi főispánt egyenest megfenyegette, hogy főbe löveti, ha tiltakozásul lemondana tisztéről; görög katolikus román templomok falfestményeinek megmentéséhez nyújtott állami finanszírozást; újévi rádióbeszédében ruszinul is megszólalt; s a ruszint iskolaügyre is ígért 100 ezer pengőt.⁶² Az 1939. májusi 23-i minisztertanácsi rendelet a nyelvkérdés szabályozásának értékes dokumentuma: egyenjogú hivatalos nyelvnek ismerte el a magyart és a ruszint a kárpátaljai területen.⁶³ 1940. július 23-án pedig Teleki betérjesztette „a Kárpátaljai

⁵⁷ ABLONCZY, 2004. 157.

⁵⁸ Diószegi István értékelésében odáig megy, hogy Telekit méltatva kijelenti: az ő révén „Magyarország nemzetiségi politikájának volt egy periódusa, amely indítékaiban és céljaiban nemcsak a korábbi magyar tradíciótól tért el, hanem sok tekintetben a mindenkori nemzetiségi politika normarendszerével is szakított.” Az egyenjogúság pusztán szólamán túllépve a „[...] leghatározottabban eltökélte, hogy a törvényeket betartja és betartatja. [...] A törvények, rendeletek és a hozzájuk kapcsolódó garanciák alkották együttesen azt a rendszert, amely a magyarosítás korábbi hallgatólagos tudomásulvételével szemben a nyelvi egyenjogúságot a valóságban is biztosítani szándékozott.” DIÓSZEGI, 1992. 72–73.

⁵⁹ 1941. évi V. tc., a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről.

⁶⁰ 1921. évi III. tc., az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről [7. és 8. §].

⁶¹ „[...] azt a földet, amelyhez Magyarországnak életbevágó érdekei fűződnek és amely ezer éven át Magyarországhoz tartozott, az anyaországhoz visszakapcsoljuk, önkormányzatot adva az ősi kötelekeken belül is a testvér rutén népnek. Úgy hiszem, hogy elhatározásunk, amelynek részleteit a közeli napokban szándékszunk a külügyminiszter úrral a külügyi bizottságban ismertetni, az Országgyűlés minden tagjának és az egész nemzetnek együttérzésével találkozik.” (1939. március 16.) *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XXII. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1935–1939. XXII. 387.

⁶² ABLONCZY, 2004. 158–159. – Telekinek a visszacsatolást előkészítő tudományos érvrendszeréhez ld. GULYÁS László: Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 2. Kárpátalja visszatérésének diplomáciai előkészítése, különös tekintettel Teleki Pál földrajzi/gazdasági érveire. *Közép-Európai Közlemények*, 2016/4. 210–219.

⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944),

Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatot.⁶⁴ E lépéseivel „szándékaiban és tetteiben szakított a nemzetiségi politika két rögeszméjével: a nyelvi uniformizálással és a többségi nemzet szupremáciájával”; kilépett a magyar államnyelv „büvköréből” és a másik régi dogmával is leszámolva, „[...] késznek mutatkozott az államterület fölötti szuverenitás megosztására.” Ily módon „olyan megszire ment el, amennyire a többségi nemzet politikusa a nemzetiségi politikában egyáltalán elmehetett”.⁶⁵

A részleges erdélyi revízió levezénylését is a tőle várható empátia kísérte. A parlamentben ezúttal is a szentistváni elvek követésére és a megbékélésre szólította fel a magyar politikai életet; hangsúlyozta a nemzetiségi tisztviselők alkalmazásának szükségességét, illetve hogy Erdélyt az erdélyiek irányítsák;⁶⁶ a lehető leghamarabb megszüntette a katonai közigazgatást, a kinevezett főispánok pedig mind erdélyiek voltak (köztük Máramarosé egy román ember, Jurka Fláviusz); megerősítette, hogy a hatalomváltást követően is kötelező marad a magyar középiskolákban a román nyelv oktatása. S persze nem győzte feszültségoldó gesztusokkal ellensúlyozni a bevonulás során szórványosan előforduló túlkapásokat és atrocitásokat. Megviselte, hogy a magyar közvélemény mennyire elzárkózott bármiféle felelősségre vonástól vagy bűnbánattól.⁶⁷

1939. május 23., 1. napirendi pont, A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről, 11. §.

⁶⁴ *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XIX. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1939–1944. VI. 490. (A patkó bal- és jobbszéléről is rendbontó bekiabálások: Hó! Hó! Hó! Mi ez? Hazaárulók vagyunk?! Itt nincsenek vajdaságok!; Atomizálják az országot!)

⁶⁵ DIÓSZEGI, 1992. 73–74. és 76.

⁶⁶ „[...] a részletekben is előkészültünk, elsősorban azon elv alapján, hogy akik ott élnek – tehát általában véve az erdélyiek, de különösen azok, akik ottmaradtak, ezt a húsz esztendőt kibírták –, azok igazgassák önmagukat és igazgassák azokat, akik nem magyar anyanyelvűek, de velük együtt éltek, feledve mindazt, ami őket a húsz év alatt a másik oldalról érte. Mert mi nem megtorolni, hanem építeni akarunk és fogunk. [...] De ha azt mondom: azokat igazgatni, ez nem zárja ki azt – sőt ellenkezőleg –, hogy ne alkalmazzunk a közigazgatásban, különösen a nemzetiségek által sűrűbben lakott vidékeken, nemzetiségiakat is.” (1940. szeptember 4.) *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XIX. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1939–1944. VII. 2–5., az idézet: 4.

⁶⁷ ABLONCZY, 2004. 160–165. – A nemzetiségi politika erdélyi gyakorlatához ld. még BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2003/Ősz. 7–41. – L. BALOGH Béni: *A román–magyar viszony és a nemzetiségi kérdés, 1940–1944.* PhD-disszertáció, ELTE BTK, 2009.

Erdély mégis „paradigmaváltást jelentett Teleki nemzetiségpolitikai gondolkodásában.”⁶⁸ Az autonómia végképp kikerült eszköztárából. Olyannyira, hogy Erdélyben meg sem kísérelte kivitelezését, a Kárpátaljának szánt autonómia-törvényt pedig – amit még a II. bécsi döntést megelőzően nyújtott be, ám érdemben sosem tárgyalták – visszavonta.⁶⁹ Mélységesen csalódott a hatalmas víziójára éretlen hazai közvéleményben, a nemzetiségpolitikai törekvéseit eltorzító vidéki közigazgatásban, ahol úgyszólván hazafias kötelességnek érezték még a nemzetiségek legelemibb igényeit is elgáncsolni, és persze az egyoldalú külpolitikai konstellációban, melynek révén Berlin a tradicionális magyar lelkülettől idegen metódust kényszerített hazájára a kisebbségi kérdés kezelésében.⁷⁰ E nemzetiségpolitikai kudarc is bizonyára ott munkálkodott igen érzékeny és sebezhető lelkében, amikor 1941 áprilisában megérkezett Hitlertől az újabb revízió lehetőségét, ám ezzel együtt a nemzetközi ellehetetlenülést előrevetítő ultimátum...

⁶⁸ ABLONCZY, 2005. 474.

⁶⁹ A kárpátaljai autonómia kapcsán ld. VASAS Géza: Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: *Kárpátalja 1938–1941-ben. Magyar és ukrán történelmi közéletés*. Szerk. FEDINEC Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 196–215.

⁷⁰ Leplezetlen gyanakvással nézte e szemléletmódot s hazai letéteményesét, a németajkú lakosság tudatos disszimilálására törekvő Volksbund-vezérkart. A mindaddig közismerten magyarbarát svábság radikalizálódásának megállításában azonban – és ez is a mérleghez tartozik – semmi érdemi sikert nem tudott felmutatni.

LÁSZLÓ OROSZ

“EVERY ACTION MUST BE BACKED BY MORAL AUTHORITY.”

PÁL TELEKI AND THE NATIONALITY QUESTION

Even on the basis of his all-encompassing historical-political vision, historiography considers Pál Teleki as one of the most influential individuals of Interwar Hungary. His thoughts on national minorities policy were modeled on the “St. Stephen Concept of the State”. Ideologically it was this line of thought that also bolstered Hungary’s rights to her lost territories, while simultaneously providing the opportunity to dissociate from the national minorities policy practices of the Dual Monarchy era. It offered a new “social contract” to the outwardly gravitating national minorities: tolerance towards ethnic minorities in exchange for their respecting the integrity of the Hungarian state.

Despite Teleki’s best intentions, enticing the severed minorities to return was given little hope of success, for they had no intention of rescinding their elevated status as newly formed nations and returning to Hungary. Teleki also faced domestic opposition: a significant proportion of the Hungarian public felt the potential concessions would go too far. Moreover, a third factor, one that would play an increasing role, was soon to appear: the National Socialist approach to revision and national minorities policy. The “modern” approach employed by Nazi Germany to protect German minorities abroad (*Volksgruppe*) was to recognize them as her own, as part of the motherland (*Mutterland*). Germany used the proxy of concern for the wellbeing of the *Volksgruppe* as justification for constant interference in other countries’ domestic affairs. On the basis of so-called ethnic and group rights, the autonomy that they demanded had the effect of removing them from the authority of the host state. By the time of Teleki’s second government (1939–1941) the main concern was stopping the Third Reich’s interference and the dissimilation process of the domestic German minority without those restrictive measures also casting a shadow on the handling of other domestic minorities, thus upending Hungary’s entire national minorities policy.

Not only were attempts at restricting the domestic German minority a failure, but in the wake of territorial gains, evident successes of revisionist policy, greater concessions had to be made to meet with Hitler’s support. Signed at the same time as the Second Vienna Award, the costliest national minorities policy step was the “German

Ethnic Group Agreement of Vienna”, which stipulated that the *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (Alliance of Germans in Hungary), would henceforth operate as an ethnic group; this meant that the ethnic Germans of Hungary would enjoy *de facto* independence from the Hungarian state. In history’s judgment, this vital failure cannot be offset by Teleki’s principled position of generously providing human rights protections for the minorities residing in the reattached Transylvanian territories. Concerning the latter, this study lists numerous specific examples.

LÁSZLÓ OROSZ

„DAS WIRKEN DER MORALISCHEN FAKTOREN IST DAS WESEN JEDLICHEN HANDELNS.“

PÁL TELEKI UND DIE NATIONALITÄTENFRAGE

In der Geschichtsschreibung gilt Pál Teleki auch aufgrund seiner umfassenden historisch-politischen Vision als einer der einflussreichsten Persönlichkeiten Ungarns in der Zwischenkriegszeit. Die Basis seines Denkens in der Nationalitätenpolitik bildete „der Staatsgedanke nach Stephan dem Heiligen“. Dieser Gedankenkreis war dazu berufen, Ungarns Recht auf seine verlorenen Territorien auch ideologisch zu rechtfertigen. Zugleich garantierte er die Möglichkeit einer Abgrenzung von der Praxis der Nationalitätenpolitik in der Periode des Dualismus. Er bot den nach draußen driftenden Nationalitäten einen neuen „Gesellschaftsvertrag“, eine geduldige Nationalitätenpolitik an, und forderte dafür die Respektierung der ungarischen staatlichen Integrität.

Trotz der vornehmsten Absichten Telekis weckte das Streben nach einem Zurücklocken der abgetrennten Minderheiten nicht allzu viele Hoffnungen. Die in ihren Mutterländern zu staatsbildenden Nationen erhobenen einstigen Nationalitäten wollten nämlich nicht nach Ungarn zurückkehren. Teleki stieß allerdings auch auf einen internen Widerstand: Ein beachtlicher Teil der ungarischen öffentlichen Meinung hielt die möglichen Konzessionen für übertriebene Zugeständnisse. Noch dazu erschien bald ein dritter, immer stärker werdender Faktor: die deutsche bzw. nationalsozialistische Version der Revision und der Nationalitätenpolitik, die sich gegenüber der ungarischen und christlichen Alternative etablierte. Die von Nazi-Deutschland angewandte „moderne“ Methode des Minderheitenschutzes qualifizierte die in anderen Ländern lebenden Deutschen als eigene Volksgruppe des Mutterlandes und schuf durch sie die Möglichkeit der ständigen Einmischung. Die für sie aufgrund des sogenannten Volksgruppenrechtes eingeforderte Autonomie entzog sie der Lenkung des Staates, der sie aufgenommen hatte. In der Ära der zweiten Teleki-Regierung (1939–1941) bestand die Hauptfrage schon darin, wie man die Einmischung des Dritten Reiches und den Dissimilationsprozess der einheimischen deutschen Minderheit aufhalten könnte, ohne dass die beschränkenden Maßnahmen auf die Behandlung der übrigen nationalen Minderheiten in Ungarn und somit auf die gesamte ungarische Nationalitätenpolitik Schatten werfen würden.

Man konnte die Ungarndeutschen nicht nur nicht einschränken, man musste sogar Hitlers unterstützender Haltung nach den spektakulären Erfolgen der Revisionspolitik mit territorialen Zuwächsen stets durch immer weitere Zugeständnisse entgegenwirken. Der gewichtigste nationalitätenpolitische Preis war die Unterzeichnung des parallel zum II. Wiener Schiedsspruch erzwungenen „Wiener Volksgruppenabkommens“, wodurch zu akzeptieren war, dass die nationalsozialistische Organisation der Ungarndeutschen, der Volksbund, aufgrund des Volksgruppen-Prinzips funktionierte und de facto zu einem vom ungarischen Staat unabhängigen Faktor wurde. Dieses grundlegende Fiasko Telekis kann vor dem Tribunal der Geschichte durch seine in der Tat edlen Prinzipien, mit denen er versuchte, den zu Ungarn gelangenden nationalen Minderheiten der wieder angeschlossen Gebieten großzügige Rechte zu gewähren, kaum kompensiert werden.